

Висвітлення теми репресій 1930-х років в УСРР на сторінках «*Biuletynu Polsko-Ukraińskiego*»

Питання польсько-українських взаємин та його висвітлення на шпальтах часописів II Речіпосполитої останнім часом привертає посилену увагу вітчизняної історіографії. Із зрозумілих мотивів, насамперед висвітлюється польська періодика 1920–1930-х років, яка займала нейтральну або ж прихильну до українців та «українського питання» у міжвоєнній Польській державі позицію¹.

Процес формування національної свідомості у поляків та українців у XIX – на початку XX ст. ставив обидва народи перед konieczністю визначити взаємні реляції щодо політичного й суспільного життя. Розвиток національних аспірацій цих етносів в умовах тогочасної Галичини нерідко відбувався у протилежних напрямках. Попри неодноразові спроби, порозуміння все ж не було досягнуто². З тяжким багажем антагоністичних інтересів обидві суспільності й увійшли у період міжвоєнного двадцятиліття. Ситуація навіть загострилася внаслідок поль-

¹ Див., напр.: *Юрчук О.* Українське питання в Польщі та часопис «Бунт Млодик» // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. С. В. Віднянський. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 95–109; *Її ж.* Українсько-польські взаємини міжвоєнного періоду в оцінці Яна Станіслава Лося // Український історичний збірник / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В. А. Смолій (голов. ред.) та ін. – К., 2005. – Вип. 8. – С. 437–447; *Рубльов О.* Українці в міжвоєнній Польщі (1921–1939) // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Ін-т історії України НАН України; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Кураса НАН України; Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К., 2007. – С. 606–611; та ін.

² Див., напр.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – 247 с.; *Rublow O.* Między konfrontacją a tolerancją. Galicyjscy Ukraińcy i galicyjscy Polacy podczas pierwszej wojny światowej oraz ukraińskiej niepodległościowej rewolucji // *Biuletyn ukrainoznawczy* / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. – Przemyśl, 2003. – Nr. 9. – S. 52–57; та ін.

сько-української війни 1918–1919 рр., яка надала переважно пасивним до того часу суспільним колам політичної активності.

Поразка ЗУНР призвела до того, що чотирьох–п'ятимільйонна українська суспільність, всупереч власному бажанню, була змушена жити у Польській державі. Уряди II Речіпосполитої не спромоглися конструктивно розв'язати українське питання, найчастіше сягаючи лише півмір й далеко не завжди послідовно впроваджуючи їх у життя. Особливо вразливими польсько-українські стосунки були на початку 1920-х років. Видатний український публіцист, діяч УНДО Іван Кедрин-Рудницький (1896–1995) слушно окреслив суть польсько-українських взаємин у Східній Галичині 1919–1923 рр. як «період взаємної негатиї». Практично українська сторона маніфестувала це бойкотом загального перепису населення 1921 р., виборів до сейму 1922 р., неприйняттям закону про самоврядування від 26 вересня 1922 р., а також низкою терористичних акцій щодо польських інституцій, польських політиків та українських діячів, налаштованих угодницьки до Польської держави. Поодинокі спроби порозуміння за тих часів, що їх ініціювали окремі політики чи суспільні діячі з двох таборів, зазнавали фіаско.

Нові виклики перед обома суспільностями висунуло рішення Ради амбасадорів Антанти 1923 р., яке *de jure* передало Польщі територію колишньої Східної Галичини, перекресливши тим самим сподівання українців на міжнародну підтримку й відродження у тій або іншій формі західноукраїнської державності. Чимало українських політиків і громадських діячів почало усвідомлювати, враховуючи вочевидь й австрійський досвід, що у такій ситуації слід, спираючись на польську політичну й правову систему, прагнути забезпечити оптимальні за даних обставин умови для розвитку своєї нації. З польської сторони їхніми партнерами стали, насамперед, середовища пілсудчиків і консерваторів. Щоправда, останні не мали великого впливу на кола, які ухвалювали рішення у II Речіпосполитій³.

Здається, певну можливість нормалізації польсько-українських стосунків після 1923 р. мало забезпечити здійснення поста-

³ *Стемпень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // *Польсько-українські студії* / Республіканська асоц. українознавців;

нови від 26 вересня 1922 р. «Про засади загального самоврядування воєводств, особливо воєводства Львівського, Тернопільського й Станіславівського». Цей юридичний акт, що налічував 26 статей, передбачав створення у згаданих воєводствах окремих, двопалатних (польських і українських) воєводських самоврядних сеймиків з доволі широкими повноваженнями. Крім цього, постанова гарантувала урядникам-українцям участь у самоврядній та державній адміністрації, рівноправність українській мові й греко-католицькій вірі, а також відкриття державного Українського університету. Одначе постанову так і не було впроваджено у життя до самого кінця II Речіпосполитої, окрім того, міжнаціональні стосунки загострив закон від 31 липня 1924 р. про двомовне шкільництво.

За цих несприятливих обставин діалог ставав украй важким. Одначе — все ж таки потрібним і можливим. Серед табору пілсудчиків найрадикальнішу українофільську позицію репрезентували Л. Василевський й Т. Голувко. До травневого замаху 1926 р. вони популяризували свої погляди на шпальтах місячника «*Droga*» (1922–1937). Пізніше їхньою трибуною, як і для інших політиків цього табору, були варшавські часописи «*Nowy Kurier Polski*» (1926–1929 рр.; з 1927 р. — під назвою «*Ерока*») та «*Głos Prawdy*» (1921–1929). Проте вони не подавали довершеної програми, яка б розв'язувала українське питання у Польщі. До їхніх найтиповіших постулатів належали: перегляд мовних законів 1924 р., впровадження українського шкільництва, створення у Львові державного Українського університету, а згодом — й перенесення з Чехо-Словаччини на Волинь Української сільськогосподарської академії. Також йшлося про потребу приймати українців на державну службу нарівні з поляками.

Найвизначнішу роль у польсько-українському зближенні відіграв заснований 1932 р. ілюстрований місячник (згодом

тижневик) «Biuletyn Polsko-Ukraiński» (1932–1938), редактований Владзімежом Бончковським (1905–2000)⁴. За пізнішою оцінкою самого ж редактора, «Biuletyn Polsko-Ukraiński» «*постав з крові Голувки*» й давно вже виплеканої думки, що головним ворогом польської й української незалежності є «*імперіалізм Москви — советської Росії*»⁵. Аналіз змісту цього часопису засвідчує, що його редактор та ближче коло співробітників видання вирішили, насамперед, впливати на польську публічну опінію, аби переконати її у тому, що українці спроможні бути рівнорядними партнерами у суспільно-політичному житті, а їхній культурний доробок вартий уваги польських освічених верств. Часопис давав можливість пропагувати українську справу й представникам вітчизняної інтелектуальної та політичної еліти й в аутентичній формі — тобто як вони самі того забажають. На шпальтах видання виступали люди різних професій і різних політичних поглядів, що далеко не завжди збігалися з інтересами Польської держави. Друкувалися навіть статті деяких оунівців, підписані псевдонімами⁶.

З відомих у міжвоєнний період особистостей з українського політико-культурного середовища на сторінках «Бюлетеня» виступали С. Баран, О.-І. Бочковський, П. Ковжун, М. Кордуба, А. Крижанівський, В. Кубійович, Б. Лепкий, Р. Смаль-Стоцький, С. Хруцький, П. Шандрук та ін.

⁴ Див. докладніше: *Bączkowski W.* Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: *Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodległość: Rocznik.* – Nowy York; Londyn. – *T. XIX* (1986). – S. 116–129; *t. XXI* (1988). – S. 4–31; *t. XXIV* (1991). – S. 133–148; *Kloczkowski J.* Jak rozwiązać spór polsko-ukraiński? Publicystyka Włodzimierza Bączkowskiego z lat trzydziestych // *Narody i historia / Pod red. A. Rzegockiego.* – Kraków, 2000. – S. 207–238; *Kloczkowski J., Kowal P.* O Włodzimierzu Bączkowskim // *Bączkowski W.* O wschodnich problemach Polski: Wybór pism. – Kraków, 2000. – S. 7–28; *Рубльов О.С.* Бончковський Володимир // *Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* – К., 2003. – Т. 1. – С. 339; та ін.

⁵ *Bączkowski W.* Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: *Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodległość: Rocznik.* – *T. XIX.* – S. 119.

⁶ *Стемпень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу. – С. 213.

У своїх мемуарах І. Кедрин (у міжвоєнний період співредактор львівського «Діла» (1922–1939) й водночас варшавський кореспондент цього щоденника та пресовий референт (1925–1931) Української Парламентарної Репрезентації) згадував: «У 20-их і 30-их роках були в Польщі одиниці, які дивилися на Україну, як на країну з давньою християнською культурою і природнього союзника Польщі на протимосковському фронті [...]. Я близько співпрацював у Варшаві з отим гуртом польських «білих круків». Я став постійним співробітником «Бюлетину Польсько-українського», що його видавав і редагував Влодзімерж Бончковський [...]. Започаткування мною співпраці в тому варшавському журналі дало, мабуть, поштовх багатьом іншим українським діячам писати туди. Це були, щоб назвати тільки деяких: Степан Баран, Павло Лисяк, Павло Ковжун [...], Мирон Кордуба, Сергій Хруцький, Іван Липовецький, Андрій Жук, Дмитро Дорошенко, Володимир Дорошенко [...]. Можна сказати, що всі ті українські статті у польській пресі [...], що весь той труд був даремний, що він не приніс ніякого хісна, бо післяверсальська Польща була собі вірна до кінця свого існування. А проте політика й публіцистика дуже рідко приймають за вказівку для себе: «Це все одно ні до чого не доведе, тому нема чого трудитися». Західня Україна була втолочена в рямці польської держави, і українські люди, які мали почуття відповідальності за долю свого народу, мусили робити все, що було в їх спроможності, щоб долю тому народові облегшити»⁷.

За словами того самого І. Кедрина-Рудницького: «Звичайно, писати у польських часописах не було легко — не тільки з уваги на питання доступу туди, як ще більше — на спосіб писання. Писати так, як український громадянин, зокрема український журналіст звик писати в українській газеті для українського читача — було неможливо, бо і цензура була б скреслила і, з погляду доцільності, психологічний підхід до польського читача мусив бути інший. Трудність була в тому, що україн-

⁷ Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С. 136–137, 143–144.

ський автор не міг вирікатися ані свого українського «я», ані теж тієї української тематики, яка його боліла та яку польська сторона примітивізувала, чи просто не визнавала [...]. Трудність була ще більша, що такої специфічної мови і стилю вимагала не тільки загроза від польської цензури, а й від українського націоналістичного табору, страшенне підзорливого, чи будь-хто з «органічного сектора» не «продає» України, дарма що всім нам із того сектора було аж надто добре відомо, що ніхто України купувати не хоче і що неможливо було «проміняти державність за автономію», бо ніхто навіть тіні автономії не давав»⁸.

У поляків діяльними дописувачами «Бюлетеня» були, крім головного редактора В. Бончковського, Л. Василевський, Ян Станіслав Лось, брати Олександр і Адольф Боженські, Ю. Лободовський, Костянтин Симонолевич (молодший), Станіслав і Ян Папроцькі. Саме вони переважно пропагували на сторінках часопису політичну програму, яка закладала основи для перебудови польсько-українських стосунків у дусі конструктивної співпраці. Програма спиралася насамперед на тезі, що слід відкинути намагання національної асиміляції українців. Польська держава натомість має повернути до себе цю суспільність, усуваючи зі своєї політики будь-які елементи, здатні викликати вороже ставлення до Польщі. Конкретно вони домагалися, зокрема, щоби на урядовому рівні було покладено край негації термінів «українець», «український», щоби на публічних спорудах воеводств з компактним українським населенням були двомовні написи, щоби на теренах Східної Галичини й Волині не існувало обмежень щодо української мови, зі шкільних підручників було вилучено зміст, який ображав національні почуття українців, а зі шкільної програми — книжки, котрі принижували українство чи заперечували мужність українських вояків, які боролися за волю вітчизни, й, нарешті, — домагалися вільного використання української національної символіки й офіційного дозволу на виконання патріотичних пісень. Щодо політичних питань, пропонувалося запровадити у місцевому самоврядуванні національні курії з однако-

⁸ Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – С. 137–138.

вою кількістю мандатів для представників обох націй, а також окремі національні виборчі курії.

У центрі уваги перебували й економічні та освітні проблеми. Пропонувалося спрямувати значні бюджетні кошти на розвиток міст й економіки східного пограниччя, опіку над українськими господарськими організаціями (особливо кооперативними), а також налагодження співпраці між ними та їхніми польськими аналогами шляхом утворення особливих паритетних синдикатів. В освіті передбачалося усунути двомовність у школах, повернути українським гімназіям, що стали державними, статус приватних, відкрити у Львові Український університет тощо⁹.

Задля розширення соціальної бази видання, для здійснення проголошених колективом «Бюлетеня» ідей, 8 червня 1933 р. постало Польсько-українське товариство. Його статут визначав головним завданням об'єднання «працю над поглибленням і розбудовою польсько-українського зближення». Товариство очолив С. Стемповський, до складу правління увійшли В. Бончковський, Я. Голувковна, О. Гурка, Г. Колодзейський, С. Папроцький, В. Римовський, М. Сверховський та К. Симонолевич. Українська сторона не була представлена у товаристві, хоча чимало представників української інтелігенції ставилося позитивно до польської ініціативи, не виключаючи у майбутньому своєї активної участі у роботі організації. На жаль, політична заангажованість багатьох названих прихильників польсько-українського зближення не сприяла консолідації товариства та його результативній співпраці.

«Biuletyn Polsko-Ukraiński» систематично висвітлював перебіг національних процесів у підсоветській Україні й політику Москви у республіці, а відтак належав до кола обов'язкового ознайомлення/реферування вищих посадовців УССР. Принаймні у промові відомого погромника українства, другого секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева на об'єднаному пленумі ЦК – ЦКК КП(б)У 21 листопада 1933 р. — «Советская Украина — несокрушимый форпост великого СССР», при оцінці са-

⁹ *Стемпень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу. — С. 214.

могубства М. Скрипника зустрічаємо пряме цитування статті з варшавського часопису (у відповідній їй специфічній інтерпретації): «Не случайно пулю Скрипника високо піднімаєт сейчас белоэмигрантская, петлюровская сволочь. Вот, что пишет, например, издаваемый в Варшаве, фашистский польско-украинский бюллетень по поводу смерти Скрипника: *«Пройдут годы, все успокоится, все войдет в колею, и украинский историк в Киеве получит возможность беспристрастно, объективно присмотреться к этой фигуре. Он возьмет в руки весы и на одну чашку положит все преступления Скрипника. Чашка опустится низко, до земли. На другую чашку он бросит маленькую стальную револьверную пулю, которая со звоном упадет в пустую чашку и перевесит чашку, наполненную преступлениями.*

И тогда, кажется нам, в здании — не «ВУАН», а Украинской Академии Наук, в здании, очищенном от всего, что засоряло его в продолжении стольких лет, будет повешен на стене портрет члена Академии Николая Скрипника».

Вот как українські націоналісти піднімають на щит Скрипника»¹⁰.

З «легкої руки» П. Постишева вищенаведена цитата стала хрестоматійно-класичною в еміграційному українознавстві при оцінці постаті наркома освіти УСРР (а з кінця 1980- рр. і в українознавстві «материкової» України) ...

Серед відомих постатей, що справа їхнього репресування чи обставин загибелі яких в УСРР опинилася у фокусі уваги тогочасної преси поза кордонами Радянського Союзу, зокрема й «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego», перебувала й голосна свого часу трагедія цілої родини знаних львівських українських інтелігентів Крушельницьких.

Голова родини — Антін Володиславович Крушельницький (1878–1937) — сповідував радянофільство ще з початку 1920-х років й, зокрема, був одним з організаторів й чільних співробітників «Нової Громади» (1923–1924), автором кількох статей й

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 65. Відповідне місце в оригіналі див.: *Ні. Л. Mikolaj Skrypnuk: [Nekrolog] // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – 23 lipca. – Nr. 12. – S. 6.*

ледь не одноосібно цілого розділу «Критика й бібліографія» у цьому віденському філобільшовицькому часописі¹¹. Ті ж погляди він сповідував й надалі, очолюючи вже у Львові (але так само на гроші квазіурядового Харкова) видання й редагування аналогів «Нової Громади» — часописів «Нові шляхи» (1929–1932) й «Критика» (1933).

Радянофільство, а відтак й нехтування особистою безпекою, спричинило голосну катастрофу знаної галицької родини. Крушельницькі приїхали зі Львова в УСРР, до Харкова, у 1931–1934 рр. З 2 листопада 1931 р. навчалася в аспірантурі Венерологічного інституту Володимира, лікар-дерматолог за фахом. Згодом вона працювала там же асистентом. У вересні 1932 р. разом з сестрою, яка провела відпустку у Львові, приїхав до Харкова Іван Крушельницький, котрий працював співробітником Всеукраїнської картинної галереї. 11 травня 1934 р. до підрадянської України прибули Антін Володиславович з дружиною, Богдан (з дружиною) і Остап Крушельницькі, а також донька Івана — Лариса (майбутня авторка мемуарів). Нарешті, у липні 1934 р. до Харкова приїхав Тарас Крушельницький з дружиною. А. В. Крушельницький поєднував письменництво з роботою у видавництві «Українська радянська енциклопедія», Богдан був науковим співробітником у Науково-дослідному інституті тваринництва, Остап викладав німецьку мову в одному з харківських вузів¹².

Мотиви, що спонукали цю відому родину галицьких інтелігентів до переїзду в УСРР, вочевидь полягали в їхньому полі-

¹¹ Див., напр.: *Крушельницький А.* Шкільне питання на Україні // *Нова Громада*. – 1923. – Ч. 1. – 1 лип. – С. 54–64; *Крушельницький А.* Національне питання в шкільництві на Прикарпатті // *Нова Громада*. – 1923. – Ч. 3/4. – Жовт.–листоп. – С. 51–71; *Крушельницький А.* [Рец. на кн.:] П. Карманський. За честь і волю. (Поезії). Прудентопіль – Парана, 1923. Мала VIII^о. Стор. 98 + 2. 2.500 прим. // *Нова Громада*. – 1923. – Ч. 3/4. – Жовт.–листоп. – С. 135–147; *Крушельницький А.* [Рец. на кн.:] М. Ірчан. Трагедія першого травня: Спомини з горожанської війни на Україні. Часть перша. Вид-во «Молот». Нью-Йорк, 1923. VIII^о. Стор. 164 + 1 оповістка + 3 // *Нова Громада*. – 1923. – Ч. 3/4. – Жовт.–листоп. – С. 147–149; та ін.

¹² *Рубльов О.С.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К., 2004. – С. 547.

тичному радянофільстві та прагненні дістати роботу за фахом (що для українців з вищою освітою у II Річипосполитій було практично неможливо). Зрозуміло, що самий факт приїзду А. В. Крушельницького з родиною до Харкова саме у 1934 р. свідчив про його необізнаність щодо масштабів трагедії, яка відбувалася тоді в УСРР. Ці настрої патріарха сім'ї передає Л. Крушельницька: «Ну що ж, голод, — казав дідуньо, — ми вже не один голод пережили, це ж не вічне...»¹³. Що ж до репресій, чутки про які перманентно доходили до Львова, то на думку спадав заспокійливий штамп тогочасної московської пропаганди: «У нас даремно не заарештовують». До того ж, політична діяльність за кордоном на користь Радянського Союзу, здавалось би, мала слугувати своєрідною «охоронною грамотою» під час перебування на контрольованій більшовиками території Наддніпрянської України.

Вже після виїзду Крушельницьких, львівське «Діло» подало власний розлогий коментар, аналізуючи поголоски щодо ймовірної чергової советської амністії для емігрантів і підсумовуючи сумний досвід попередніх взаємин української еміграції та галичан-советофілів з комуністичною адміністрацією СРСР/УСРР: *«Історія одної поворотної хвилі української еміграції на Радянську Україну і виїзд туди більшого числа галичан на постійні посади — це така наглядна лекція, що до неї не треба додавати ніяких аргументів. Знаємо десятки імен людей, що виїхали на Радянську Україну як захоплені новим режимом, у численних випадках як щиро переконані оборонці цього ладу, навіть завзяті комуністи. Знаємо, яка доля стрінула радянського представника Лапчинського, за «панування» якого найсильніше розрослося на галицькому ґрунті радянофільство, знаємо, як скінчили Коссак, Тютюник, Букшований, Добротворський — усі під стінкою. Про засланих на каторгу або замучених у чрезвычайці вже і не згадувати»*.

Щоденник наголошував на безправному становищі пересічного підданого «Батьківщини трудящих», а тим більше її «но-

¹³ Крушельницька Л. І. Рубали ліс... (Спогади галичанки). — Львів, 2001. — С. 77.

вонавернених» громадян, які прибували до СРСР з-за кордону у пошуках праці чи через свої політичні симпатії: «Кожний громадянин Радянського Союзу може через ніч потрапити у контрреволюціонери, хоч би його поведінка льюального, смиреннького, мовчазного громадянина не змінилася в нічому. Вистачає донос, провокація, особисті порахунки з якимось партійником, поліцаєм, агентом. Атмосфера громадянського життя в європейських країнах і Рад. Союзі така ріжна у своїх найглибших основах, що людина, яка переїздить радянський кордон, бачить, що в'їхала у новий світ, де панують зовсім інші закони моралі, справедливості, честі [...]. Світський громадянин це одно кільце у величезній машині, якою кермують фанатики. Його вражіння, пересвідчення, світогляд мають право існувати тільки в такій формі, яка дозволена урядом і корисна для нього. У комуністичному режимі нема місця на індивідуальну творчість, ані особисті переживання».

Насамкінець стаття містила пораду з огляду на ймовірну більшовицьку амністію емігрантам: «Передовсім вертатися на Радянщину тим, які вже від літ на еміграції боронять совітського ладу [...]. Вони повинні би покористуватись першою нагодою [...] і почати працювати в краю, до якого заохочують інших. Це один із найкращих способів перевірити свої погляди і з них — вилікуватися. Гадаємо, що, якби нині, проголосивши амністію, радянський уряд відчинив одночасно кордони для своїх громадян і сказав одніське слово «емігруйте!», то перші виїхали би звідти ті, що вже роками каються, чому покинули зігнилу Європу»¹⁴.

Виїзд родини Крушельницьких до УСРР мав стати верифікацією їхніх советофільських переконань. Бодай часткове зцілення від власного советофільства коштувало цим галицьким інтелектуалам вочевидь надто дорого — їхнього життя...

13–15 грудня 1934 р. у Києві відбулася виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР під головуванням В. В. Ульяріха. 17 грудня на підставі її вироку у першій «кіровській хвилі»

¹⁴ Див.: *Совітська «амністія» та її вартість // Діло. – 1934. – 17 серп. – Ч. 217. – С. 1–2.*

було розстріляно 28 представників української інтелігенції, в тому числі західноукраїнських літераторів *Івана* (1905–1934) та *Тараса* (1909–1934) Крушельницьких. Повідомлення про це подавала львівська преса за офіційними радянськими часописами та західними й польськими інформаційними агентствами¹⁵.

В той же час репресій зазнали й інші члени численної родини Крушельницьких: її голова, письменник і громадський діяч, колишній міністр освіти Західно-Української Народної Республіки, а згодом видавець советофільського часопису у Львові «Нові шляхи» Антін Володиславович (1878–1937) (у грудні 1934 р. його «справу» направили на додаткове «розслідування», а 28 березня 1935 р. виїзна сесія того ж судового органу засудила А. В. Крушельницького до десяти років позбавлення волі), а також двоє його інших синів — Богдан (1906–1937) і Остап (1913–1937) — й дочка Володимира (1903–1937) (у березні–квітні 1935 р. Особливою нарадою при НКВД СРСР кожний з них був засуджений до п'яти років таборів).

Варшавський «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*» присвятив трагедії знаної родини галицьких інтелігентів — українців кілька матеріалів, вписавши цю особисту драму у ширший загальнонаціональний контекст.

Так, коментуючи повідомлення про вищезгадану грудневу сесію Військової колегії Верховного Суду СРСР у Києві та її розстрільні рішення, тижневик у передовій статті «*Крапка над "і"*» від 13 січня 1935 р. зауважував: «У списку розстріляних останнім часом у Києві українців загальну у нас увагу привернуло почасти сенсаційне прізвище львівської родини — Крушельницьких. Очевидно, факт розстрілу тих ревних приятелів СРСР, які ще недавно від'їхали зі Львова до Києва (до Харкова. — *Авт.*), як до землі обітованої, й які, які усі нині розстріляні,

¹⁵ Див., напр.: *Кого арештували большевики на Україні // Діло.* – 1934. – 16 груд. – Ч. 338. – С. 1; *В. М[удрий].* Чергова хвиля терору на Україні // *Там само.* – 19 груд. – Ч. 341. – С. 1–2; *Офіційльне потвердження вістки про розстріли на Світській Україні // Там само.* – 20 груд. – Ч. 342. – С. 1; *Вирок військової колегії Найвищого Суду Союзу РСР у Києві в справах про терористів-білогвардійців // Там само.* – 22 груд. – Ч. 344. – С. 1; та ін.

природно нічого спільного зі смертю Кірова у Ленінграді не мали й мати не могли, — є явищем небуденного політичного значення»¹⁶.

Видання наголошувало, що знане для польського, а насамперед галицького українського читача, прізвище Крушельницьких затулило собою імена інших страчених за тим самим списком. Безсенсовність страти виглядала такою лише стосовно офіційного приводу застосування «вищої міри соціального захисту» — убивства ленінградського парткерівника С. Кірова, що до його наглої смерті жертви й справді не мали жодного відношення.

Імена страчених у Києві новеліста Григорія Косинки-Стрільця (1899–1934) й трьох поетів — Дмитра Фальківського (1898–1934), Олекси Влизька (1908–1934) й Василя Мисика (1907–1983) недвозначно зраджували, за автором публікації, правдивий сенс останнього розпорядження панів П. Постишева й С. Косіора — вони скористалися okazією смерті С. Кірова задля «доповнення» ліквідації української культури в УССР: «Постріли, скеровані до тих літераторів, — це крапка над “і” постишівської “країнізації” ...»¹⁷. Автор статті, який підписався криптонімом «К.» (вірогідно, ним був Микола Ковалевський (1892–1957) — вітчизняний політичний і державний діяч, кооператор, публіцист, дослідник національної політики СРСР), не міг ще тоді знати, що «справа» В. Мисика була спрямована на «додаткове розслідування», внаслідок чого з'ясувалося, що достатніх даних для віддання літератора до суду немає, й «справу» припинили. Одначе, «беручи до уваги, що Мисик виходець з попівської родини і був зв'язаний з українськими націоналістичними елементами, а тому є особою соціально небезпечною і його перебування на Україні в нинішній час небажане», Особлива нарада при НКВД СРСР 19 липня 1935 р. засудила поета до 5 років поправно-трудових таборів¹⁸.

¹⁶ К. Kropka nad «i» // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 13 stycznia. – Nr. 2 (89). – S. 1.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Див., напр.: *Нуканорова О. Василь Мисик // З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Авт. кол.: Л. С. Бойко та ін. – К.: Рад. письменник, 1991. – Вип. I / Упоряд. О. Г. Мусієнко. – С. 331.*

Драмі знаної родини львівських інтелігентів у ширшому контексті перших «кіровських розстрілів» української інтелігенції в УСРР присвячувалася й велика аналітична стаття у «Biuletynie Polsko-Ukraińskim» — «Трагедія дому Крушельницьких», підписана псевдонімом «Ukrainiec»¹⁹.

Публікація вже розпочиналася з ширшого узагальнення: «Трагедія родини Крушельницьких не є трагедією кількох осіб. Є вона трагедією взбаламученого, наївного, на бездоріжжя віри у шляхетність ідеї міжнародного комунізму спрямованого українського народу — ув'язнюваного у казематах ГПУ й розстрілюваного його катями. Трагедія дому Крушельницьких є трагедією української політичної думки, що їй судилося пройти крізь геєну страждань народу й дозрівати лише «під стінкою», серед гуку смертоносних пострілів»²⁰.

Автор з'ясовував польському читачеві, що з прізвиськом Крушельницьких пов'язана ціла доба у житті галицьких українців — ера захоплення життям Советів й здобутками Советів, рекламування й пропагування більшовицьких ідей та одночасної боротьби з будь-якими ознаками українського національного життя як, мовляв, доказами «запроданства міжнародному фашизму». До сумних сторінок новітньої вітчизняної історії було зараховано й так зване «радянофільство» (у публікації пропонувався й її більш відповідний синонім — «советофілізм»). У статті зауважувалося його подібність до російсько-еміграційного феномену «зміновіхівства» й водночас акцентувалася засаднича різниця між цими явищами. Зокрема, росіяни, які наверталися на комуністичну віру, не переживали емоційного національного конфлікту. Навпаки, більшість російської білої еміграції, виправдуючи свою зраду прапоріві боротьби з більшовиками власне аргументами державного патріотизму, вказувала на Леніна й Сталіна як гідних спадкоємців політичного заповіту Пйотра Великого, на советський імперіалізм, советську дипломатію, що ревно відстоювала цілість російської

¹⁹ *Ukrainiec*. Tragedja domu Kruszelnickich // Biuletyn Polsko-Ukraiński. — 1935. — 20 stycznia. — Nr. 3 (90). — S. 27–29.

²⁰ *Ibid.* — S. 27.

держави — й за всієї зовнішньої безкомпромісності комуністичної ідеї — ще гнучкіше й безоглядніше, ніж стара імператорська дипломатія²¹.

Натомість український советофілізм мав насамперед поборювати у собі почуття національного патріотизму, викристалізовану у 1917–1920 рр. у свідомості святість боротьби за повну державну незалежність. Українське «радянське» оперувало одночасно аргументами власне українського умотивування, а саме: там, в УСРР, продукуються позитивні національні цінності, не лише культурні, а й політичні; попри все, існує незалежна «Українська Соціалістична Радянська Республіка», яка без примусу й з власної волі перебуває у вільному конфедераційному зв'язку з іншими республіками, котрі спільно склали СРСР; міжнародний комунізм, мовляв, однаково поборює як російських, так і українських шовіністів; винятково завдяки комуністичній ідеї й радянському устрою, солідарності з російським пролетаріатом можливе здійснення усіх без винятку національних й суспільних українських устремлень²².

Вищенаведені аргументи слугували підставою галицького українського «радянське». Включало воно й підсвідомий русофільський наліт і емоційну антипольську реакцію, присутня була й гарячка пошуку виходу з ситуації — лихоманка розпачливих пошуків надійних орієнтирів після програної збройної та дипломатичної воєн. Й неважко було збитися на ці «радянське» манівці найменшого опору, оскільки, за автором публікації у «*Biuletynie Polsko-Ukraińskim*», відбувалося це за часів

²¹ Ibid. – S. 28.

²² Див., напр.: Р. М. Советофілізм (радянське) // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1976. – Т. 8. – С. 2930–2931; Піскун В. Зміновіхівство як засіб формування більшовицько-радянського типу людини // Антропоцентризм і віталізм: сучасний синтез: Монографія. – Луцьк: Надтир'я, 2000. – С. 244–252; Піскун В. Історичні засади українського «зміновіхівства»: проблема термінології та змісту // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 132–139; Єфіменко Г. Г. Зміновіхівство // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 367–368; та ін.

«ленінізму» й так званої «ленінської національної політики», яка допускала у широких рамках вільний розвиток української культури, фаворизувала Всеукраїнську Академію Наук, ангажувала найповажніші наукові й мистецькі сили до праці в УСРР²³, а також ретельно стежила за підтримуванням серед широких українських мас (принаймні за кордонами СРСР) легенди, що радянський уряд є опікуном *усіх українців*.

Був то час, наголошувалося у статті «Трагедія дому Крушельницьких», незвичайно пошвавленої діяльності у Львові консульства «однієї з сусідніх держав» (зрозуміло, що йшлося про Консульство СРСР у Львові), а саме: «Наприклад, такий собі консул Лапчинський не пропускав жодної нагоди, щоби з'явитися в офіційному нібито характері «представника української держави» на усіх можливих українських з'їздах, заходах, видовищах. Советський протектор наголошував власну «позапартійність», свою прихильність винятково щодо української культури, нічого також не прагнув, жодних політичних ані ідеологічних умов нікому не диктував. Отже, для багатьох українських діячів консульство на вулиці Набеляка у Львові набуло значення немовби останньої опори українського національного життя у Польщі, а розвиток української культури у Совегах наповнював гордістю не лише «радянофілів», а й навіть кожного українця, спраглого будь-яких проявів активності, пружності, творчості власного люду. У цій атмосфері чимало галицьких українців дало себя втягнути до «сфери впливів» вулиці Набеляка, одні лише морально, незацікавлено, деякі й матеріально. Одні несвідомо, інші свідомо»²⁴.

²³ Див., напр.: *Рубльов О.С.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – С. 86–135.

²⁴ *Ukrainiec. Tragedja domu Kruszelnickich.* – S. 28. Див. також: *Rublow O.* Konsulat ZSRR we Lwowie w latach 1927–1939: przedstawicielstwo dyplomatyczne, łącznik między dwiema Ukrainami czy bolszewicka ekspozytura? // *Studia Polsko-Ukraińskie* / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 2006. – Tom 1. – S. 191–224; *Mazur G.* Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007. – S. 125.

Антін Крушельницький, стверджував автор, наївним аж ніяк не був й працю власну та її мету виразно усвідомлював. Старий соціаліст, спершу український соціал-демократ, згодом український соціал-радикал, власний перехід на бік Советів й під комуністичні прапори аж ніяк не вважав помилкою. Навпаки, навіть тоді, коли ледь не стовідсотково галицьке українське суспільство відмовилося від «українізаційних» сподівань перед обличчям масових репресій в СРСР/УСРР проти національної інтелігенції й Голодомору 1932–1933 рр., він ледь не єдиний залишався відданим «радянوفільству», його репрезентував й захищав. Коли 1932 р. польська влада заборонила редактований ним радянوفільський місячник «Нові Шляхи» (1929–1932), а редактора кинула за ґрати, й це випробування не змінило переконань А. Крушельницького. Після виходу з ув'язнення він започаткував видання часопису аналогічного спрямування, але з іншою назвою — «Критика» (1932 р. вийшло 4 числа цього видання).

Автор публікації у «Biuletynie Polsko-Ukraińskim» зауважував, що назва журналу аж ніяк не кореспондувала з його змістом: «Не була це критика, лише в'їдлива, комуністично-тенденційна кампанія проти національних політичних партій, інституцій, часописів, діячів, — була то війна одного проти всіх, самотнього й останнього бойового, заповзятливого «радянوفіла». Не потребував сторонніх співпрацівників: мав їх у власній родині. Старший син Іван був головною літературною опорою «Критики»: за два роки до того отримав 1-шу нагороду на конкурсі драматичних творів у Харкові як виразно «пролетарський» письменник; молодший син Тарас, щоправда, був засуджений як націоналіст, але після виходу з ув'язнення перейнявся очевидно атмосферою родинного дому й фанатизмом батька й почав виступати на дискусійних зібраннях як рішучий прихильник Советів та комуністичної ідеї»²⁵. Відтак А. Крушельницький втягнув цілу родину до активної праці над пропагандою доброго імені Советів й, коли йому Консульство СРСР у Львові запропонувало виїзд до УСРР — виїхав з усією родиною.

²⁵ *Ukrainiec. Tragedja domu Kruszelnickich.* – S. 28.

Працював голова клану Крушельницьких «не за страх, а за совість» — не з примусу, а з переконання, оскільки він, досвідчений педагог, колишній директор гімназії, автор багатьох повістей, особа загальнознана у крайовому громадянстві й серед еміграційних кіл — напевно ж міг знайти працю й гідне матеріальне забезпечення не на службі Советів. Одначе пішов на цю службу з власної волі, з переконання, можливо — зятятості й прагнення бути послідовним до кінця. Відтак й кінець знайшов швидше й більш трагічний, аніж сподівалися його найзакліші вороги: після убивства С. Кірова 15 грудня 1934 р. страчено двох синів А. Крушельницького — Івана й Тараса. Справу батька відклали задля «дослідження», прирікши цим главу родині на пекельні муки: «Що мало діятися у душі цього високого художого старця, коли він денно й ношно перебував у в'язничній камері з думкою, що це він, тільки він, завдяки своїй ідеї, своїм переконанням, своїй вірі у «міжнародну солідарність пролетаріату», завдяки своїй довірі до диктатури пролетаріату у Советському Союзі й спасенності урядування Постишева для духовної й матеріальної культури України, завдяки своїй впертості й зятятості — що то він розстріляв своїх коханих синів й знищив цілу родину!...»²⁶

Найправдоподібніше Крушельницькі ніколи навіть не чули про існування якогось советського достойника — Кірова. Засудження їх за контакти з групою Зінов'єва, на думку автора «Трагедії дому Крушельницьких», мало рівно ж стільки ознак вірогідності, що й їхні зв'язки, наприклад, з китайським маршалом Чан Кай-Ші. Розстріляно їх тому, що були — українцями. Тому що родина Крушельницьких, позбувшись родичів, приятелів та знайомих, зненавиджена цілим українським суспільством Галичини за свою діяльність *ad maiorem Moscoviae gloriam* (задля найбільшої слави Московії), не переставала тим не менше бути родиною *українською*. Оскільки Крушельницькі, так само як і страчені з ними Косинка, Фальківський, Влизько та інші — робили й працювали, попри все — для української

²⁶ *Українець*. Tragedja domu Kruszelnickich. – S. 29.

культури. Так, як вмiли й вiрили, що саме так належить працювати. Й за це спокутували власними головами.

Завершувалася ця аналітична публікація пророчим резюмуванням: «15 грудня російські більшовики розстріляли не Крушельницьких, але ідею українського советофілства. Разом з могоканами тієї ідеї опинилася «під стінкою» наївна, народжена з розпачу віра, що в опертю на Росію може квітнути й розвиватися українська культура. Розстріляно цю наївність, оскільки вона слушно належить до дрібноміщанських пережитків, тому що віра у джентльменство й бодай примітивну справедливість або ж лояльність щодо власних прибічників — є витвором ментальності європейського Заходу»²⁷.

Але, зрозуміло, не лише доля людських особистостей, які були репресовані у перебігу «чисток» 1930-х років в УСРР, перебувала у центрі уваги варшавського «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego», а й доля «репресованих» книжок, що в той самий час поділяли долю їхніх авторів. Зокрема, на шпальтах цього видання був оприлюднений «Зведений список літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів» — точніше, списки № 1 та № 2 авторства Головліту НКО УСРР, що були затверджені до друку 9 грудня 1934 р. й невідомо якими шляхами потрапили до Варшави²⁸.

Підбиваючи попередні підсумки розгляду даного питання, можемо зауважити, що на шпальтах варшавського «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego» досить широко висвітлювалася проблематика політичних репресій у підрадянській Україні. При цьому вміщувалися не лише принагідні лаконічно-хронікальні замітки — переважно на підставі інформацій офіційної преси СРСР/УСРР, а часом подавалися й розгорнуті аналітичні статті. Зрозуміло, ця тематика ще потребує подальшого поглибленого вивчення й заслуговує на пильну увагу науковців.

²⁷ *Ukrainiec*. Tragedja domu Kruszelnickich. – S. 29.

²⁸ Див.: *Pogrom literatury ukraińskiej w USSR // Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1937. – 13 czerwca. – Nr. 24 (215). – S. 264–266; 1937. – 20 czerwca. – Nr. 25 (216). – S. 276–278.